



НРАВСТВЕНОТО ИЗРАСТВАНЕ НА БЪЛГАРИНА В РОМАНА „ПОД ИГОТО”

Летописец на националните съдбини, в цялото си творчество Иван Вазов е „жива история” и „отзвук на духа народни”, с многостранната и богата интерпретация на българския бит и душевност.

След Освобождението големият творец непрекъснато се връща към „наш’то недавно”, стреми се да изгради мост между минало и настояще, да припомни величавата и трагична епоха на подвизите и самопожертвованията.

Вазов създава първия български роман извън пределите на своето отечество, което винаги носи в сърцето си. „Много мъки, много скръб изпитах по изгубеното отечество. Умът ми, сърцето, душата ми непрекъснато летяха към него, но ето, че дойде вдъхновението да напиша този роман – и ето – аз задишах пак въздуха на България” – пише авторът в изгнание. Закономерно явление в развойните процеси на българската литература, „Под игото” е и завършек на възрожденската ни белетристика.

Подзаглавието на романа – „Из живота на българите в предвечерието на Освобождението”, насочва към жанровите особености на голямото епическо повествование за родово-семейното българско битие.

Романът обхваща една година от националния ни бит, но текстът внушава убеждението за епоха, за големи исторически сътресения, изразени с пределна лаконичност в двустишието от „Епопеята”:

*И в няколко дена, тайно и
полека
Народът порасте на няколко
века.*

Романът предоставя възможност да разчетем кода на голямата духовна еволюция, която сякаш изменя посоката на времето и прекроява пространството на националния живот.

В своите три части „Под игото” представя поредица значими събития, свързани с пробуждането и духовното израстване на българина. Романът съдържа кървавата достоверност на събитията и еволюцията на идеята за национална свобода.

Композиционната рамка се определя от проникването на новото във всекидневното битие на Бяла черква. Появата на Бойчо Огнянов бележи нов момент, отваря нова страница, защото носи идеята за бунта и е свързан с подготовката на въстанието, с прелюдията на една величава борба, обречена на крах.

Но романът не е исторически, защото Вазов не си е поставял за цел да обхване Априлското въстание в неговите общонационални мащаби. Художествената си задача авторът формулира с думите: „да изобразя живота на българите в последните дни на робството и революционния дух на епохата на Априлското въстание”.

Вниманието на автора е насочено към вълненията и настроенията, обхванали българите в навечерието на въстанието. Силата на романа е в единството между бит и национални борби. Независимо от заглавието „Под игото“, робството не е в центъра на изображението. Неговата картина е само фон, върху който се проектира духовното израстване на народа.

Епизодите, сочещи зверствата на поробителите, доказват историческата необходимост от борба. Авторът ни въвежда в атмосфера, характерна за последните години на робството. Богатият жизнен материал, непосредствените наблюдения и преживявания определят дълбокия реализъм на повествованието.

Съвременник на тази епоха, Вазов успява да долови и пресъздаде най-същественото – порива към свободата и да го внуши по художествен път.

По време на изпита неволната грешка на малката Събка предизвиква всеобщо одобрение и вълнение. След представлението на „Многострадална Геновева“, в присъствието на бея един глас запява „Къде си вярна, ти любов народна?“ Искрата възпламенява всички. Чинтуловта революционна песен е подхваната от трупата, а после от цялата зала. Песента „сбра всичките души в едно, сля сцената със залата и се издигна в небето като молитва“ – пише Вазов.

По широтата на изображението творбата се превръща в епопея, обхващаща значими страници от народното битие, от бунта като „пиянство на един народ“. За Вазов е важно да наблегне на прелюдията, на подготовката на назряващия бунт, на онова въодушевление, което прониква навсякъде, променя дори детските игри, изпълва стари и млади с вяра в близкото избавление от робството. Ганковото кафене се превръща в „един малък парламент“, в който се обсъждат новините от външния свят и се свързват с назряващите у нас събития.

Чорбаджи Марко, който се придържа към строгата почтеност и трезва умереност във всичко, се терзае при мисълта за жертвите, които ще вземе тази борба, защото „ентузиазмът е плява, която бързо пламва и угасва“, но благославя бунта на лудите глави и пред иконостаса мълви своята молитва за България.

В главата „Пиянство на един народ“ авторът сравнява цяла Западна Тракия с „един вулкан, който издаваше глух тътен, предвестник на избухването. Рояк апостоли и проповедници кръстосваха планини и полета и организираха борбата.“

Революционният дух е сравнен с „невидим Крали Марко, който местеше планини“.

Според възгледите на романиста, от особено значение за историята е прелюдията „на борбата, защото само тя е поразителна и мерило за силата на една велика идея...“

Именно въздействието на идеята, въодушевлението, което обхваща старо и младо, е онази проява на националния дух, която ще удивлява потомството.

Вазов отдава дължимото преклонение пред апостолите, тая „дълга върволица от предтечи – сеятели, оплодила духовната нива на България“.

Априлската епопея е възвеличена от Вазов – летописеца, от възрожденския родолюбец, за когото миналото е път към самопознание и извор на самочувствие.

Оценявайки въстанието като върховна изява на свободолюбие и жертвеност, Вазов обобщава: „Историята рядко ни дава пример за такава самонадеяност, която приближава до лудост. Българският национален дух никога не се е дигал до такава висота, о надали ще се дигне друг път...“

Независимо от краха „на най-светлите надежди“ и трагичния край на въстанието, романът не подценява историческата му стойност. За свободата трябва да се принесат жертви, пътят към свободата е доброволно избрано мъченичество. Въпреки неуспеха и пролятата кръв, поривът към свобода намира израз и в думите на Боримечката: „ Та ако Клисуре загине, няма да загине България, а!“

„Под игото“ е рома – епопея, епос на националноосвободителната борба.

Той е своеобразна енциклопедия на българския бит и душевност в навечерието на Освобождението.

Героите в романа – Бойчо Огнянов, Соколов, Кандов, Рада, Викентий – са свързани с историческото време и с вековните възжелания на народа за избавление. Любовта към България предопределя техния избор, саможертвата за свободата на родината се превръща във върховна цел.

Първият български роман ни връща към „най-българското време“, към романтичния дух на една величава и трагична епоха, зарежда ни със самочувствие и национална гордост.

ИЗМЕРЕНИЯТА НА НАЦИОНАЛНОТО ВЪВ ВАЗОВИЯ РОМАН „ПОД ИГОТО“



Цялото творчество на Вазов е посветено на България. Той отдава за страната ни всичките си мисли и чувства. Неговият роман „Под игото“ е замислен и написан, когато Иван Вазов е емигрант в Русия, по времето на управлението на Стамболов. Далеч от родината писателят пътува мислено към родното, връща се към сакралното пространство на родовите си корени и успява да пресъздаде вдъхновено, но и пределно обективно историческата действителност в поробеното си отечество в навечерието на Априлското въстание.

Темата за бунтовния април на 1876 г. се превръща за автора в безкраен, непресъхващ извор на вдъхновение. Измеренията на националното в романа откриваме във величието и в героичния полет на българския дух при подготовката на въстанието. Ценностите, които българинът изповядва през тези последни години преди Освобождението, се разкриват и проявяват в революционизирането на една част от народа, в обхващащото все по-широки социални слоеве бунтовно настроение, хвърлящо мост между личността и общността. Със същия заряд се отличава и социалната, и психологическата диференциация на отделните герои, пречупена през призмата на отношението им към съдбовното събитие. Тази диференциация дава възможност за разкриването на цяла поредица от човешки съдби.

Въплъщението на отделната личност в образа на „въстаника“ и „съзаклятника“ проличава реално едва след погрома на въстанието, когато поведението на всеки един от тях показва до каква степен е бил подготвен за изпитанията на борбата и свързаните с нея жертви. Героите на творбата носят в себе си различни измерения на българския характер, на патриархалния бит и

душевност. Те се разкриват на фона на интимния човешки свят, вливащ се в света на революцията. Най-здравото, съкровено и сакралното в патриархалния светоглед става основа за душевното израстване на българина и извисяването му до идеята за борба. „Пиянството“ на голяма част от народа, устремен към свободата, народната „лудост“, обхванала за кратко довчеращата рая, олицетворява полета на българския дух. Това именно обезсилва до известна степен угнетяващото чувство, което читателят изпитва при сцените на масово разочарование и отчаяние след разгрома на въстанието. В романа „Под игото“ Вазов преплита различни сюжетни линии, героико-патетична, битово-реалистична, народностно-историческа и любовно-приключенска, защото самите събития от тази епоха сплитат в едно тези аспекти на живота. Убедително се разкрива раждането на идеята за борба и на бунтовното настроение сред народа.

Повествователят рисува пълнокръвни човешки характери, колоритни национални типове, изобразени в битово-духовен и нравствено-исторически план. Това му позволява да изгради и разкрие градчето Бяла Черква като микрообраз на България през тази славна епоха. Революционното движение се разкрива като вътрешно драматично единство на човешките съдби и повелите на новото време. Бунтовното настроение, завладяло душите на хората, преобръща или по-скоро обогатява и нагнетява техния ценностен светоглед, кара ги в едни случаи да дадат, а в други - да жертват най-ценното от себе си за бъдещето на България. Идеята за национална свобода преодолява всякакви пречки и съмнения, свързва интимния свят на семейството и рода - тази здрава нравствена опора на българския бит - с интересите и с новите потребности на нацията. Битово-духовните измерения на човешкото съществуване се разгръщат в единодействие с нравствено-героичния порив на народа към свобода. Читателят има чувството, че случващите се в един конкретен град бунтовни събития заливат цяла България и придават непреходна стойност на настоящето на тогавашните българи. Затова приповдигнатата атмосфера, която изпълва първата и втората част от творбата и която внушава представата за „пиянството“ на цял един народ, е показателна за времето си. В духовността на българина постепенно навлиза героиката, като въплъщение на непреходните и извечни български стойности. Бавно и мъчително е отварянето на личния, семейния светоглед към новите национални тежнения. В драматизма на този процес се разкриват и съхранените през вековете устойчиви и непреходни черти на българската общност. Интимният патриархален свят на семейството и рода не само пази ненакърнени българските добродетели и ценности, но е и надеждна защита за интимно-святото в българския съзидателен живот от чуждата вяра и култура. Точно затова историята превръща стойностното и непреходно-българското в нравствен героизъм, а копнежа за свобода - в „пиянство“ на българския народ.

Романът „Под игото“ сюжетно е изграден около съдбата на Бойчо Огнянов, но всъщност това е творба за съдбата на българския народ, за духовното му приобщаване към съдбините на България. Във всеки епизод има някакво противопоставяне - между българската и чуждата същност и вяра, между всекидневието на хората и подготовката за борба, между насилието и раждането на новия катехизис на българина: „зъб за зъб, око за око“. Тази вътрешна конфликтност изгражда цялостния идеен и емоционален спектър на романа, раждането и изявяването на непреходно българското. Душата на българина

откликва на героиката като общонародна идея, но това не означава, че той губи своите патриархални добродетели. Напротив, те стават по-прочувствени и зрими, разкриват се в цялата си красота и потенциална духовна сила. Общуването на жителите в Бяла Черква притежава и народностен, и нравствено-духовен, и хумористичен колорит. Обстановката и редът в дома на чорбаджи Марко, тлаката в Алтъново, представлението на „Многострадална Геновева“ и редица други описания отправят към корените на българските традиции и обичаи, на основата на които се раждат бунтовните копнежи и готовността за борба в името на свободата. Единството и вътрешното противоборство между новопоявилата се отдаденост към народното дело и естествения стремеж за защита на собствените дом и семейство, предателствата и разкаянието след тях, топлата и съкровена омая на родните традиции и ценности, зверствата на поробителя и драматичната сила на отмъщението - всичко това обуславя вътрешното напрежение и патриотичния екстаз в променящото се съзнание на народа, завладян; от идеята за въстание. Движението на чувствата, картините и представите, развитието на образите в романа „Под игото“ и постепенното обогатяване на техните характеристики са подчинени на общия възторжено-патриотичен патос в първите две части на романа.

В последната част, след погрома на въстанието, патосът е вече трагичен. Превъплъщенията на Огнянов пред очите на жителите на Бяла Черква са отражение и своеобразен коректив на техните чувства, на промените и сътресенията, които настъпват в душите им. Фактът, че цяло едно село се грижи за Огнянов и че тайната е обща, контрастира на предателствата, страха и завистта на жителите след погрома на изпепелените градчета и села към „кротуващите“ им сънародници. Очертава се внушението, че българският народ е способен на подвизи, дори на чудеса, но отприщаната му духовна енергия трябва да бъде овладяна и насочена навреме в правилна посока, за да възкресява изконни български традиции, ценности и добродетели и за да потушава гласа на мрака, страха, завистта, егоизма и предателството. Целият спектър на тези прояви можем да наблюдаваме в идейното и емоционално развитие на жителите на Бяла Черква между епизода, който представя училищния изпит, превърнал се в изпит по родолюбие и народна воля за себеотстояване, и епизода, в който пияният Безпортев яхва посред бял ден случайно минаващия край него турчин. Революционизирането на народа се оглежда най-вече в духовната и нравствена атмосфера, в променящия се светоглед на хората, в който отделни черти и стойности на българската душевност се сливат в неделимо цяло. Тези представи и идеи се разкриват и въплъщават особено ярко и в характеристиката на героите.

Вазов прави убедителна психологическа и социална диференциация на своите герои според отношението им към идеята за борба, определящо сливането или противоборството между техните съдби. За професионалния революционер Бойчо Огнянов борбата за свобода е дело на живот и смърт и нищо не може да отклони от пътя, по който е поел. Дори любовта към Рада за него е неделима част от революционното движение и от бунтовния заряд. В идеята за въстание доктор Соколов пък открива възможност да вложи енергията на своя буен темперамент и да докаже с дела искрения си патриотизъм. Честно и безкористно приема борбата за свобода Боримечката, по момчешки дързък е вечният съзаклятник Безпортев, плах и нерешителен е идеалистът дякон Викентий, разсъдъчен и в същото време

всеотдаен е руският възпитаник Кандов. Индивидуалното многообразие, вместиращо се в мащабното понятие „съзаклятник“, е белег на духовното богатство на възрожденския българин, на пълнокръвието и колорита в неговия събирателен образ, обогатяващ българската народопсихология. От друга страна, в излъчването на героите се открояват и вътрешнопсихологическите нюанси на сливането на индивидуалния им облик с облика на въстаника въобще. Безкрайно честен в революционния си живот, Бойчо Огнянов е такъв и в личния. Той е готов да се предаде на заптиетата, за да спаси невинния Соколов; решен е да влезе в Бяла черква, въпреки че там гъмжи от турци, за да иска прошка от Рада, защото съзнава, че е бил несправедлив към нея. Бохем по душа, но в същото време и искрен патриот, Соколов може да се отдава с еднакъв плам и на изискващата саможертва борба, и на различни лудории със своето мече Клеопатра. В неговото сърце има място и за бунтовно опиянение, и за нежната любов към Лалка. При това обособяване и разкриване на индивидуалното излъчване на всеки съзаклятник, „събирателният“ монолитен образ на въстаника се изпълва с човешка топлина, дълбока чувствителност и типично национални черти.

За Вазов е ясно, че отношението към въстанието не може да бъде еднакво при „професионалните“ революционери, приели борбата като смисъл на живота си и решени на саможертва, и при тези, които имат семейства и дълг пред своя род. Сред последните е чорбаджи Марко, в чието духовно-мирогледно развитие се пречупва и откроява една от най-убедителните идейни и сюжетни линии в творбата. Развитието на героя от силното му съмнение и неверие в успеха на въстанието до закланателния му възглас: „Лудите, лудите – те да са живи!“ , отбелязва мъчителното съзряване на българина и неговия най-често срещан отклик спрямо същността на готвеното въстание. Чорбаджи Марко е земен, доблестен, сърдечен човек, който обича България и е готов винаги да помогне на изпадналия в беда – да заложи къщата си, за да спаси честен и родолюбив българин като Соколов, да се умили до сълзи от проявено душевно благородство. Именно душевната чистота и здравият разум на чорбаджи Марко го карат да обмисля трезво всяко събитие и всеки жизнен факт, да се съмнява и колебае, без това да накърнява способността му да се възторгва от героичното. При преодоляването на този жизнен скептицизъм в името на светлата идея за отстояване на българската същност в борбата за национално освобождение, ясно проличава силата на българския характер. Това вътрешно „преодоляване“ в образа на чорбаджи Марко се разкрива в драматичното противоборство между бащината му обич към децата и обичта му към България. В един момент Марко иска децата му да останат настрана от подготвящия се бунт, да са живи, а после се ядосва, копнее да ги види като истински българи: „Та у тия маски не тече ли кръв в жилите?. Базиргяни ли съм ги породил?. Не, по-добре, нека стоят настрана. Един от къщата стига...“ Раздвоението у чорбаджи Марко отстъпва място на почудата, гнева и същевременно на гордостта, когато открива в килера си цял арсенал от пушки и револвери и разбира, че синовете му отдавна участват в народното дело. Всеобщата лудост и опиянение карат Марко да се помоли за България, да приеме в душата си нейния нов образ и да го стопли със своя тих екстаз.

Народното опиянение е опиянение и за всеки истински българин, а народната съдба се оглежда във всяка индивидуална човешка съдба и драма. По

този начин екстазът, вътрешният плам и сияйността на събитията притежават и чисто човешки, топъл колорит. Този колорит се чувства особено силно в женските образи в романа – в самоотвержената любов на Рада към Огнянов, в нежната и всеотдайна обич на Лалка към Соколов, в запомнящия се образ на кака Гинка. Не по-малко колоритни, но вече в друга насока са образите, възплащаващи в себе си различните измерения на хумора – в смешния и понякога жалък Генко Гинкин, В предизвикващия възмущение и погнуса Рачко Пръдлето и в човешкото благородство на Колчо. Сред героите от романа ясно изпъкват и образите на предателите на българската национална идея – Стефчов и чорбаджи Йордан. Те са олицетворение на онези деформирани от робството малодушни българи, хора със закоравели сърца, които са способни на всякакви подлости и предателство. Тези герои, заклеени от народната и от авторовата ненавист, стават жалки в очите на читателя.

Народната характерология в романа „Под игото“, пречупена през представата за пиянството“ на българския народ при подготовката на Априлското въстание, е и отражение на народната душевност, обособяване на преходното в нея. В картините на погрома общото понятие „съзаклятник“ се разпада на съставните си разновидности. Всеки от до вчерашните съмишленици се проявява съобразно собствения си индивидуален облик и същност. В героичното, като компонент на тази същност се обособява непреходното в Априлското въстание, което е и непреходно българско, свидетелство за нравствената сила на народа ни. Простичките и естествени думи на Боримечката – „Та ако Клисура загина, няма да загине Българията, я!“, стават възплащение на безсмъртното народно начало, на „земната“ българска устойчивост. Различни по патос са предсмъртните слова на Кандов – „Варвари! Стреляйте! Българи още ще останат!“, в които вече се чете копнежът на българската душа по възвишеност. Съчетана с народната мъдрост, тя може да възпламени отново идеята за борба и същевременно да съхрани съкровено българското.

Опиянението и „лудостта“ на народа в готовността му да се бори за свободата на България, макар и кратковременни, в крайна сметка тържествуват над страха, раболепието и затварянето в собствения малък свят след потушаването на въстанието. У читателя не остава угнетяващо чувство от примерите на примиренчество, защото усеща Вазовата вяра в народа и идеята му, че народ, който е узрял за борба, много скоро ще бъде готов да се жертва за свободата си.